

Norsk rasehygiene

Av tannlege Nils Jacobsen

«Det er typisk norsk å være god» uttalte en ledende norsk politiker for noen år tilbake. Med litt velvilje, eller snarere det motsatte, kunne utsagnet passet inn tidlig på 1900-tallet. Antropologien på den tiden bygget på at menneskeheten kunne deles inn i biologiske, distinkte raser. Det var underforstått at de forskjellige rasene hadde ulik verdi. *Rasehygiene* gikk ut på å holde sin egen rase ren uten fremmed innblanding. *Slektshygiene* (eugenikk) gikk ut på å hindre at «mindreverdige» elementer fikk forurense arvematerialet i en slekt eller en befolkning. Eugenikken var altså ikke bundet til rase, men begrepene gikk noe over i hverandre slik at rasehygiene ofte ble brukt om begge begreper.

Rasehygiene fikk stor betydning i den første halvdel av det 20. århundre. Etter initiativ fra Den norske lægeförening ble den første komité for rase-

hygiene dannet i 1908. Her var mye bra folk med, fra Universitetet i Oslo og Videnskapselskapet i Trondheim, og fra det såkalte «Vinderen Biologiske Laboratorium», som var en slags «tenketank» stiftet av apotekeren Jon Alfred Mjøen med rasehygiene som formål. Mjøen hadde studert biologi i Tyskland og var medlem av Vitenskapsakademiet i Oslo. Han ble den fremste talsmannen for rasehygiene i Norge og utgav tidlig

på 1900-tallet en bok om temaet. Boken kom i fornyet og utvidet utgave i 1938 (1). Han fikk etter hvert stor respekt, særlig i Tyskland. Den norske komiteen for rasehygiene ble del av et internasjonalt nettverk i Europa og USA.

RASEOPPFATNINGER • Mjøen innde-ler folkerasene i forhistoriske, primitive australske, primitive afrikanske (hottentotter, buskmenn), negre, mongolske, orientalske (forasiatiske) og europeiske. Europeere inndeles i undergrupper som alpine, mediterrane og nordiske (nordvesteuropeiske). Boken er illustrert med fotografier av mennesketyper som skal være typisk for hver av disse folkegruppene. Rasebildet i Europa kompliseres ved at det foregår en blanding mellom de forskjellige europeiske rasene.

Kraniologiske målinger var en viktig del av den rasemessige karakteriseringen. De fysiske antropologene var særlig opptatt av skallens lengde og bredde, uttrykt som et såkalt kefalindeks (2). Langskallethet ble tolket som en høy utviklingsgrad. Noen mente å kunne påvise at eliten i samfunnet var langskallet. Germaneren, og særlig den blonde, nordiske typen, sto øverst på verdiskalaen. Slike ideer slo særlig an i Tyskland, selv om det var vanskelig å finne harde fakta i gravmateriale som kunne understøtte teorien. I Norge var den overveiende del av befolkningen av en langskallet nordisk rase, selv om det fantes et innslag av en kortskaller på Vestlandet. Sverige hadde den mest rendyrkede langskallede, nordiske befolkningen. Variasjonen i skalleform blant andre europeere ble

tolket som et resultat av raseblanding. «Lapper» og eskimoer ble betraktet som representanter for mongolske raser.

ARVELÆREN • Arvelæren hadde gjort store fremskritt på denne tiden, bl.a. ved professor K.E. Schreiners forskning på celledeling etter befruktning. Schreiner bestyrte Anatomisk institutt, som var ledende på kranialogisk og annen osteologisk forskning. Vel ansette vitenskapsmenn og politikere ble opptatt av at dårlig arvemateriale kunne føre til sykdommer og defekter og til åndssvakhet og forbrytersk sinnelag. Derfor burde både kroppslige defekter og defekter av intellektuell og moralsk natur lukes ut ved midler som sterilisering eller tvangsabort. Viktigst var likevel å fremme de gode slekters forplantning.

Psykiateren Johan Scharffenberg skrev lærebok i arvelære for Arbeidernes opplysningsforbund 1932 (3). Der står det: «Ungdommen bør lære at kjønnslivet og ekteskapet ikke bare er to *individ*ers, men mange slekters forening. Det bør reageres kraftig mot den romantiske forherligelse av forelskelsen som det ene fornødne grunnlag for ekteskap. Ekteskapet bør bygges på et omhyggelig overveiet valg, ut fra kjennskap til begge parters slekt. Slektsfølelsen bør utdypes ved studium av slektenes arvelige egenskaper, ikke

minst de patologiske – de som har grunn til å frykte at de er bærere av dårlige arveanlegg skal samvittighetsfullt overveie om de bør få barn. Navnlig gjelder dette slekter med arvelige former av sinnssykdom, åndssvakhhet, epilepsi, døvhet, blindhet, sukkersyke m.m.»

OG VIDERE: «Mange av de arvemessig dårligst utstyrte mennesker står så lavt i intelligens og moral at de bare følger sine drifter uten tanke på ansvar overfor barna. Samfunnet må ha rett til å gripe inn mot deres forplantning – og da er de eneste brukbare midler internering eller tvungen sterilisasjon. De som selv ikke kan forsørge og opdra barn, har ingen «naturlig menneskerett» til å avle barn som andre skal forsørge, og aller minst når disse barn senere i livet blir en lignende byrde for samfunnet». «Når menneskene hindrer seleksjonen gjennom kampen for tilværelsen fra å rense slekten, må slektskyggen tre inn i dens sted. Ellers vil humaniteten virke «kontra-selektorisk» og skade folkestammen. Samfunnet bør ikke ale opp skrap på de sunne og dyktiges bekostning.» (3).

Scharffenberg foretrakk altså betegnelsen «slektskygiene» for rasehygiene og tok avstand fra nazistenes «rasehygieniske» program, men det gjorde ikke Mjøen: «Kulturen bæres som regel av et bestemt folk, bestemte raser. Hvis man en dag fant på å ta negerbarn og opdra dem nøiaktig slik som vi er vant til med våre barn, da vilde den neste generasjon tale vort sprog, forføie over vår viten, overta vår levemåte, bare ikke vår kultur». Og videre: «Forutsetningen for kulturens beståen er en arvesund slekt». «Dårlige arveanlegg kan ikke utryddes ved de mest ideelle omgivelser» (1).

Det var stor uenighet blant fagfolk om hvilke forbyggende tiltak man skulle sette i verk. Lov om sterilisering ble vedtatt i 1934 og var gyldig helt ut i 70-årene. Den tillot tvangssterilisering av visse grupper mennesker både på sosiale og arvemessige indikasjo-

ner. Det ble sagt at Scharffenberg selv ikke ville gifte seg fordi han hadde mistanke om tvilsomme arveanlegg hos seg selv (4).

DEN NORDISKE RASE • For fullt alvor ble det hevdet at den nordiske rase sto for det meste av utvikling gjennom historien og var karakteristisk for mange høvdingeskikkelser fra den klassiske tid (Alexander den store, Hannibal, Cæsar, Augustus, Euripedes, Platon, Aristoteles, etc.). Den nordiske typen var også det fysiske ideal, gjen-gitt i kunsten. «Å hevde at alle mennesker er like, hører ingen steds hjemme!» skriver Mjøen og presenterer fotografiske eksempler på fremstående nordmenn av edel nordisk type, som f.eks. Fridtjof Nansen, Roald Amundsen, Helge Ingstad, Bernt Balchen m.fl.

Med den fysiske rasen fulgte en egen mentalitet, en egen rasesjel, som var vanskelig å beskrive (!), men som kunne eksemplifiseres: «For nordboen som har oppholdt seg i noen tid i syden vil det være nærliggende å konstatere at sanndruhet er en egen-skap som forekommer hyppigere hos nordiske enn hos sydlandske mennesker.»

VINDERENLABORATORIET • Vinderenlaboratoriet, som var opprettet med støtte fra Sosialdepartementet, utarbeidet et program for rasehygiene, som besto både av biologisk kontroll med innvandringen og segregasjon av mindreverdige norske individer (5). Faren ved uhemmet immigrasjon ble grundig gjennomgått i en publikasjon fra 1935, der tittelen forteller det meste: «Vern landegrensene mot fremmede forbrytere. Et første skritt mot en ny befolkningspolitikk. Biologisk kontroll med innvandringen» (6). Ved studiereiser og selvsyn hadde Mjøen og hans medarbeidere observert hvordan mindreverdige individer fra «Sydøst-Europa» spredte seg vestover. Fotografier illustrerer eksempler på uønskede individer. En billedtekst er karakteristisk:

«Profesjonell tigger fra en slekt av klutesamlere og vagabonder. – Utallige av den type vandret i etterkrigsårene fra Østen og inn i Tyskland. Mange av dem fant også veien til de nordiske byer. Riktignok påtreffer vi ham her i Norge neppe i hans opprinnelige skikkelse. Det norske forsorgvesen har tatt seg av ham, har gitt ham nye klær, klippet av ham skjegget og avluset ham og gitt ham endog litt kontanter (til brennevin?). Men hva hans nye fedreland aldri kan få vasket av ham er de indre egenskaper, -. Ingen sociale millioner kan vaske vekk bastardens sjelelige defekter. Han er og blir som hele hans slekt et minimumsindivid. Vi finner ham igjen i rettssalen under et nytt fornorsket navn slektsledd etter slektsledd, og den norske skattebetaler finner ham igjen på sin skatteseddel.»

«Kan landeflukt forbyes eller forhindres? Kan immigrasjonen reguleres ut fra den betraktning at det ikke er likegyldig fra hvilke raser, blandingsraser eller folkeslag vårt folk rekrutteres?» skriver Mjøen (6).

FORBRYTELSE ER ARVELIG • Likt og ulikt ble klassifisert som arvelig, sinnssykdom, åndssvakhhet så vel som karaktermessige svakheter som kunne gi seg utslag i forbrytelser. Ifølge Mjøen hadde man støtte i tvillingforskning for at «anlegg» spilte en rolle ved forbrytelse. Det er ikke omgivelsene som skaper forbryteren, det er forbryteren som skaper sitt miljø. Forbryterne skal behandles for hva de er, ikke for hva de har gjort, og så vidt mulig fordeles mellom asylene, sykehusene – og friheten! Det gis mange eksempler

på forbrytere der hovedpoenget er at det finnes forbryterske slekter. Diskusjonen utelater ikke sosiale årsaker til forbrytelse, men den bakenforliggende årsak var av arvemessig art.

KIRSTEN FLAGSTAD • De rasehygieniske resonnementer pekte på at individets kvalitet ble bestemt av slektens kvalitet. Særlig fremhevet man det gode arvemateriale i preste- og bondefamilier. Vinderenlaboratoriet utarbeidet et system for å måle musikalitet. Så studerte man slekten. Kirsten Flagstads familie bodde også på Vinderen og var bekjent av Mjøen. I hans «Rasehygiene» ble Flagstads usedvanlige musikalske evner brukt som eksempel på at musikalitet var en arvelig egenskap, som hun hadde fått i dobbel dose, både fra mors- og farssiden. Nasjonalsosialistene i Tyskland hadde jo for lengst adoptert de rasehygieniske teoriene og brukte dem beinhardt for å kvitte seg med uønsket arvemateriale. Flagstadeksemplet i boken ble brukt mot henne i etterkrigstiden til tross for at hun aldri hadde gitt uttrykk for nazisympatier. Men mannen hennes hadde vært såkalt brakkebaron og NS-medlem en tid.

«BASTARDER» • En spesiell effekt av rasetenkningen var at krysning av menneskeraser ikke var bra. Raseblandingen vil fremskaffe disharmoni hos bastarden. Det ene passer ikke til det andre, det kunne bli som å krysse to kaninraser, en med stående og en med hengende ører, så ble det kanskje ett øre av hver sort. Andre eksempler var små tenner i en stor kjeve med unormale mellomrom som kunne ses hos mulatter. Årsaken antoks å være krysning mellom bredkjevede svarte med store tenner og smalkjevede hvite, med små tenner. Man kunne også risikere et for lite hjerte i en stor kropp.

BASTARDENS EGENSKAPER • Mjøens beskrivelse av sjelelige egenskaper hos såkalte bastarder er underholdende lesning i dag: «Vi kjenner den ka-

rakteristiske bastardtype, hvis motstridende egenskaper gjør ham til en ofte holdningsløs, men ikke uinteressant type. I sin ytre fremtreden er han ikke sjelden elskverdig, lett påvirkelig, et øieblikksmenneske. Å bekymre seg for fremtiden er ikke hans styrke. Heller ikke noen overdreven hang til å holde seg til sannheten. Når han lyver, er det ofte en slags forekommenhet, og når han bestjeler sin beste venn tenker han ikke noe ondt ved det. Hans sjelelige struktur er uten sammenheng, «der bor to sjele i hans bryst». Fantasien løper av med fornuften, driften er sterkere enn hemningen – hans karakter er labil, preget av mangel på balanse. Som enkeltvesen har bastarden mange fordeler: originalitet, fantasi, vennlighet. Ofte kan han være en sympatisk, meget avholdt type. Men som samfunnsvesen er han forkastelig. Han har vanskelig for å tilpasse seg ordnede forhold. Mange løsgjengere, tiggere, prostituerte, er bastarder. I samfunnsmessig henseende et avgjort minus.» (1).

Mjøen prøvde å forklare hvordan det kan ha seg at så vidt mange «bastarder» har gjort seg gjeldene på kunstens og vitenskapens område. Det var nok bare unntak. I regelen vil f. eks. mulattene kombinere den hvite manns ærgjerrighet og intelligens med manglende evne til å realisere denne ærgjerrighet. Resultatet blir en utilfredsstillt uharmonisk blandingstype. Han siterer fra vitenskapelig hold at bastardene har mindre yteevne ved anstrengelser og er mindre motstandsdyktige ved sykdommer.

SAMENE • I mellomkrigstiden ble det gjort forsøk på å klassifisere og beskrive den norske befolkningen i de forskjellige landsdeler ved storstilte rekruttundersøkelser. Men de mest fristende studieobjekter i Norge var samene, siden de ble betraktet som en egen, ikke-nordisk rase. Avkom mellom same og nordmann måtte bli bastard. Hofteleddsproblemer hos nyfødte av blandingsrase kunne komme av at de hadde arvet acetabulum fra den ene

forelder (lapp) og caput femori fra den andre (nordmann), skriver Mjøen.

Mjøen hadde i og for seg ikke noe mot samer: «Samefolket eller lappene som de også kalles, er et sympatisk folkeferd, hvis karakteregenskaper er alminnelig anerkjent. Det er krysningen med andre folk eller raser som bringer legemlige eller sjelelige forstyrrelser. Man bør derfor i størst mulig grad søke å hindre blandingen, og i hver fall ikke tre aktivt inn for en sådan bl.a. ved å oppheve sproggrænsen. Lappene bør beholde sitt særpreg og sine vidder for seg og ikke påtvinge en kultur som er dem artsfremmed.»

SAMENES OPPRINNELSE • Det var et broket bilde man hadde av samenes opprinnelse. Språket kunne tyde på at både samer, finlendere og kvener hadde sitt utgangspunkt i et finsk-ugrisk folkeslag som hadde utbredelse fra Ob og Ural i øst til Ungarn i vest. Antropologiske beskrivelser basert på skjelettmateriale plasserte dem blant mongolske folkeslag. Forsøk på å sammenlikne med mongolske karakteristika hos indianere og eskimoer hadde imidlertid ikke gitt holdepunkter for slektskap. Samenes utvikling mente man imidlertid var karakterisert av reduksjon i kroppshøyde og «infantilisme», dvs. reduksjon av kjeven (2)

KRANILOGI OG ODONTOLOGI • Professor Schreiner hadde fått gravd opp flere hundre levninger av samer på flere forskjellige steder i Finnmark og drev høyt aktet osteologisk forskning med disse som utgangspunkt. «Zur Osteologie der Lappen» var et gjennomillustrert verk fra 1931 – 1935. Kraniologiske målinger hadde slått fast at selve kalotten hos samer hadde sin største bredde langt bak. Noen få skaller ble karakterisert som langskaller, ca. 1/5 som middels, ca. halvparten som kortskallet og resten som ekstreme kortskaller. Med andre ord ikke i nærheten av den nordiske germaneren.

Reidar Selmer-Olsen, senere professor i kjeveortopedi, fikk også adgang til dette materialet. Hans intensjoner var å bidra til en rasemessig karakterisering av samene ved hjelp av såkalt odontometri, dvs. måling av tenner og tannrøtters dimensjoner i alle retninger. Problemet, skriver Selmer-Olsen, etter å ha gått gjennom tilgjengelig litteratur om emnet, er at det kan være like store forskjeller innenfor en bestemt «rase», som mellom raser. (7). Det var heller ikke lett å finne tallmateriale fra andre folkeslag å sammenlikne med. Det fantes nok en del data fra forskjellige skallesamlinger rundt om i verden, men ingen felles systematikk og ofte bare fragmenterte opplysninger. Det kom derfor ikke stort ut av disse odontometriske sameundersøkelsene.

I ettertid må arbeidet ses som et tidstypisk bidrag fra odontologien til den

deskriptive aktiviteten som antropologer og anatomer hadde drevet med. Tidstypisk er også Selmer-Olsens nærmest poetiske beskrivelse av samene i sin engelskspråklige avhandling så sent som 1947:

«– these strange people who thrive so well in the sub-arctic region. They are small of stature, the male 160–163, the female 150–152 cm. Their posture is poor. Their walk is fast but unsteady with long swaying steps. They are bow-legged with short lower extremities. Their arms seem, perhaps, long compared to body height. They have light-brown skin colour; the hair is smooth and fine, generally chestnut brown, and their growth of beard is thin; the eyes are blue, grey or brown and lie deep with an expression not very lively; their glance, however, appears keen. The nose is slightly flat, the mouth large with thin lips; the

physiognomy expresses both timidity and good nature.»

HVA MENES OM SAMENES

OPPRINNELSE I DAG? • I våre dager brukes etnonymet «same» i alle offentlige sammenhenger. Man vet ikke om samene er etterkommere av de første mennesker som kom til Nord-Skandinavia. De skiller seg riktignok genetisk fra andre europeere, men man har ikke funnet noen holdepunkter for at samene er nærmere beslektet med sibirske og mongolske befolkninger enn med europeere. Språket gir ikke sikre holdepunkter, idet språksmitte kan ha funnet sted ved kontakt med andre folkeslag. Moderne genforskning tyder heller på at samene har fellestrekk med europeere fra den iberiske halvøya og – muligens – nordafrikanske berbere. De skilte seg antagelig ut fra den europeiske befolkningen for ca. 10 000 år

siden og har altså ikke nære slektnin-
ger i noen befolkning. (2). I Norge er
samene anerkjent som urfolk, diskri-
mineringen er borte, og samene er
stolte av sin kulturelle egenart. Det har
lenge vært et samisk ønske å føre for-
fedrenes levninger tilbake til kirkegår-
dene. Dette er bare delvis avklart, idet
instituttet fremdeles mener at levnin-
gene har forskningsmessig verdi (8).

SLUTTBEEMERKNINGER • Rasehygie-
nen er et produkt av en forgangen tid.
Særlig sterk blir kontrasten til dagens
abortdebatt, der det såkalte sorterings-
samfunnet beskrives som en etisk red-
selstilstand, mens provosert abort av
presumptivt friske fostre er etisk ak-
septabel.

Den gamle innvandringsdebatten
kan også være lærerikt bakgrunn-
stoff. Integrering tok man for gitt den
gang. Det var nettopp integreringen

man fryktet, med de beskrevne conse-
kvenser for vårt arvemateriale! Man
hadde ingen frykt for parallellsam-
funn, gettodannelse og religiøs imperi-
alisme, eller noen forventning om kul-
turell berikelse for den saks skyld.
Enkelte andre trekk kan man imidlertid
kjenne igjen i dag: frykt for lave fød-
selstall, tap av talenter ut av landet og
frykt for forbrytere fra det tidligere
Øst-Europa. Som en kuriositet kan
man bite seg merke i at visse fremmed-
kulturelle nordmenns begeistring for
arrangerte ekteskap for å sikre fami-
lien, finnes igjen hos Scharffenberg.

Referanser

1. Mjøen, Jon Alfred. Rasehygiene. Jacob Dybvads Forlag, Oslo, 1938 2. utgave
2. Kyllingstad, Jon Røyne. Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske her-

remennesket. Scandinavian Academic Press 2004.

3. Dr. Johan Scharffenberg. Hovedpunk-
tene i arvelæren. Arbeidernes opplys-
ningsforbunds skriftserie 1932. Det
Norske Arbeiderpartis forlag.

4. Kringlen, Einar. Norsk psykiatri gjen-
nom tidene. Kapittel 6. N.W. Damm &
Søn A/S 2007.

5. Mjøen, Jon Alfred. Det norske pro-
gram for rasehygiene. I. Fremgangslinjer
for en biologisk befolkningspolitikk. Et
første skritt. II. Biologisk kontroll med
innvandringen. III. Segregasjon og steri-
lisasjon av mindreverdige og forbryter-
ske elementer. Småtrykk . B. Bentzens
Boktrykkeri, Oslo.

6. Mjøen, Jon Alfred. Vern landegrensen
mot fremmede forbrytere. Et første skritt
mot en ny befolkningspolitikk. Some &
Co.s Forlag– Oslo 1935.

7. Selmer Olsen, Reidar. An odontome-
trical study of the Norwegian lapps.
Skrifter utgitt av Det Norske Vitenskaps-
Akademi i Oslo 1949, nr. 3.

8. Ole Magnus Rapp. Aftenposten 1.
november 2007.